

ності упровадження ігрової діяльності, її застосування на різних етапах уроку, ґрунтовна підготовка самого вчителя до уроку, підпорядкованість гри його меті та завданням, наявність в учнів досвіду ігрової діяльності, сформованість у них базових навичок колегіального вирішення проблеми, детальна й чітка фіксація правил та алгоритму гри (про що учасники повинні бути поінформовані до початку гри), їх усвідомлення та послідовне дотримання, періодична зміна правил гри для активізації уваги та інтересу учнів, підбиття підсумків по завершенню гри тощо.

Подальшого вивчення потребують такі аспекти досліджуваної проблеми, як уточнення класифікації фронтальних та командно-групових форм ігрової діяльності на уроках музичного мистецтва, методи і прийоми діагностики успішності їх застосування в роботі з учнями різних вікових груп.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Гессе Г. Паломничество в страну Востока : повесть; Игра в бисер : роман; Рассказы / Г. Гессе; пер. с нем. – Москва : Радуга, 1984. – 588 с.
- Емельянов В. В. Развитие голоса. Координация и тренинг. – С.-Петербург : Лань, 1997. – 192 с.
- Копылова А. В. Технология урока искусства : кн. для учителя музыки и мировой худож. культуры / А. В. Копылова. – Москва : Тач Маркетинг, 2004. – 279 с.
- Коротаева Е. В. Педагогика взаимодействия : учеб. пособие / Е. В. Коротаева. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1999. – 147 с.
- Кучерова Г. М. Методика проведения гри на уроці / Г. М. Кучерова // Інтерактивні вправи та ігри. – Харків : Вид. група «Основа», 2009. – 144 с.
- Лексикон неонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / под ред. В. В. Бычкова. – Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 607 с.
- Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: [посіб. для вчителів] / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Є. В. Белкіна та ін. – Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
- Надолинская Т. В. Игры-драматизации на уроках музыки в начальной школе / Т. В. Надолинская. – Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 232 с. : ил. : ноты. – (Бка учителя музыки).
- Платон. Государство. Законы. Политика / Платон. – Москва : Мысль, 1998. – 798 с.

10. Рымарь Л. Уроки музыки в школе / Лиана Рымарь. – Ростов н/Д : Феникс, 2015. – 237 [1] с. – (Здравствуй, школа!).

REFERENCES

- Gesse, G. (1984). *Palomnichestvo v stranu Vostoka: Povesti; Igra v biser: Roman; Rasskazy* [Pilgrimage to the Land of the East: The Tale; Game of beads: Roman; Stories]. Moscow: Raduga.
- Emelyanov, V. V. (1997). *Razvitie golosa. Koordinatsiya i trening* [Development of the voice. Coordination and training]. St. Petersburg: Lan.
- Kopylova, A. V. (2004). *Tekhnologiya uroka iskusstva* [Technology of the art lesson]. Moscow: Tach Marketing.
- Korotaeva, E. V. (1999). *Pedagogika vzaimodeistviia* [Pedagogy of interaction]. Ekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t.
- Kucherova, H. M. (2009). *Metodyka provedennia hry na urotsi* [Methods of conducting the game at lesson]. In *Interaktyvni vpravy ta hry*. Khariv: Vyd. hrupa Osnova.
- Bychkova, V. V. (Ed.). (2003). *Leksikon nonklassiki. Khudozhestvenno-esteticheskaia kultura XX veka* [Lexicon of non-classic. Artistic and aesthetic culture of the XX century]. Moscow: Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia.
- Masol, L. M., Haidamaka, O. V., & Bielkina, Ye. V. (2006). *Metodyka navchannia mystetstva u pochatkovii shkoli* [Methodology of teaching art in primary school]. Khariv: Vesta: Vydavnytstvo «Ranok».
- Nadolinskaia, T. V. (2003). *Igy-dramatizatsii na urokakh muzyki v nachalnoi shkole* [Drama games at music lessons in primary school]. Moscow: Gumanitarnyi izdatelskii tsentr VLADOS.
- Platon. (1998). *Gosudarstvo. Zakony. Politik* [Plato. The state. Laws. Politician]. Moscow: Mysl.
- Rymar, L. (2015). *Uroki muzyki v shkole* [Music lessons at school]. Rostov-on-Don: Feniks.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

У статті зосереджено увагу на аспектах, які визначають композицію художнього твору як спосіб відтворення особистісного ставлення митця до навколишньої дійсності. Висвітлено проблему навчання молодших школярів композиційним прийомом створення художнього образу. Запропоновано комплекс методів навчання композиції на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі. На конкретних прикладах представлено авторську методику, яка базується на винятковій важливості зазначеної навчальної проблеми та відповідності віковим особливостям молодшого школяра.

Ключові слова: образотворче мистецтво, художній образ, композиція, композиційні прийоми, дитяча художня творчість, молодші школярі.

Композиція будь-якого твору мистецтва – це, насамперед, знакова, символічна форма відображення дійсності, в якій художник завжди відтворює своє розуміння світобудови, усвідомлення існуючих просторово-часових зв'язків реальності та особисте ставлення до неї. Тобто композиція художнього твору як відтворення реальності має соціальні особливості (властиві певному соціуму, етносу), які відповідають закономірностям історичного розвитку суспільства. На ці аспекти композиції впливають світоглядні переконання конкретної епохи, специфіка міжпредметних зв'язків, громадських і релігійних відносин, оскільки такі філософсько-мистецькі категорії, як простір і час, усвідомлюються й трактуються по-різному. Так, можна безпомилково визначити композиційні форми мистецтва Стародавнього Єгипту, для яких характерним є фризова побудова; динамічну композицію Стародавньої Греції з чітко вираженим композиційно-сюжетним центром; середньовічне мистецтво з його відмовою від об'ємності та життєвості на користь декоративності, що було зумовлено релігійними догмами; композиційний конструкт епохи Відродження, в основі якого закони

УДК 7.012.3:[37.091. 32:75]:373.3

Малицька Олена Володимирівна,*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ, Україна, sokolska16@rambler.ru***КОМПОЗИЦІЯ НА УРОКАХ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

перспективи; сучасні твори пластичних мистецтв суто формалістичної спрямованості. Отже, композицію будь-якого художнього твору можна трактувати як показник рівня усвідомлення людиною навколишньої дійсності та визначення своєї позиції в ній.

Згідно з сучасною психолого-педагогічною наукою *дитяча образотворча діяльність* – це форма активного ставлення дитини до навколишнього світу, спосіб відображення її особистісних зв'язків з реальністю. Творчі здібності визначаються як похідна інтелекту, а отже, їх розвиток, зокрема здібностей композиційних, зумовлюється процесом удосконалення когнітивних умінь і навичок дитини. Тобто: композиційні форми художньої творчості дітей є не стільки показником образотворчої грамотності, як ознакою насамперед особистісних психічних новоутворень та індикатором загального розвитку дитини.

Зазначена специфіка дитячої художньої творчості, а також *вікові психологічні особливості молодших школярів*, серед яких слід виокремити домінування наочно-дієвого мислення, переважання рухової та афективної пам'яті, підвищену емоційність і сугестивність, вимагає й специфічних методів навчання молодших школярів композиційним прийомом створення власного художнього образу. Композиція на уроках образотворчого мистецтва в початковій

школі має бути для дитини насамперед способом відтворення «картини навколишнього світу» (Т. М. Вільде).

Аналіз психолого-педагогічної літератури та практичного досвіду дозволяє виявити низку ефективних *методів і прийомів навчання композиції* в початковій школі, які базуються на винятковій важливості зазначеної навчальної проблеми та відповідності віковим особливостям молодшого школяра.

1. «Метод входження в образ» ураховує переважання афективної та рухової пам'яті в молодшому шкільному віці. Відтворення образу за допомогою рухів, міміки, пози, відтворення звукових ефектів для створення настрою змушують дитину повніше «вживатися» в запропоновану вчителем тему. Входячи в певний образ, дитина має можливість відчувати не тільки настрої об'єкта, але й відповідну цьому настрою форму, розмір, розташування в просторі, тобто ті аспекти об'єкта зображення, які є композиційними способами досягнення художньої виразності. Введення на уроках такого виду діяльності дозволяє розкрити творчі здібності, оскільки дитина має можливість самостійно знайти лінії, рухи, міміку, які допоможуть передати образ у процесі роботи над композицією. Цінність такої пластичної імпровізації полягає в готовності до вираження душевного стану, враження, оскільки рухові та звукові можливості самови-

явлення молодшого школяра домінують над образотворчими.

Застосування цього методу можна проілюструвати ігровими вправами, що втілюють художньо-смысловий образ, їх завданням є зображення за допомогою пози, звуків, рухів стану певних об'єктів. Наприклад: «Як шумить весняний ліс», «Як кружляє на вітрі осіннє листя», «Зимова віхола», «Падають крихітні сніжинки». Пластичні завдання допомагають візуалізувати, «прожити» контрастні стани, настрої або об'єкти, наприклад: «Буратіно та П'єро», «Колючий їжачок і ласкаве кошеня», «Добрий і лихий звір».

2. «Емоційний метод». Відповідно до теорії американського психолога Керролла Ізарда, «...емоція виявляє мотивуючий вплив на індивіда, організовуючи, направляючи і спонукаючи його сприйняття, мислення і поведінку» [3, с. 7]. За його теорією, особливе місце серед базових людських емоцій посідає емоція інтересу, яку людина переживає частіше за інші, та яка відіграє важливу мотиваційну роль у формуванні та розвитку навичок, умінь та інтелекту [3]. Це почуття захоплення та цікавості, бажання дізнатися, розширити свій кругозір активізується ситуаціями незвичайності, загадковості, новизни, суперечливості.

Емоції є потужним механізмом розвитку творчих потенцій молодших школярів, і особлива роль тут образотворчої діяльності саме на підсвідомому, інтуїтивному рівні як активного чинника розвитку на початковому етапі творчості, – наголошують вітчизняні та зарубіжні психологи. Суть цього методу полягає в тому, що виконання молодшим школярем художнього завдання має базуватися на особистісному досвіді, викликати певні емоції. Учні із задоволенням працюють над тими завданнями, які пробуджують цікавість та викликають позитивні асоціації.

Спираючись на цей метод, учитель має пропонувати молодшим школярам як творчі, так і навчальні завдання з чіткою емоційною спрямованістю, тобто будь-який об'єкт зображення для дитини повинен бути «емоційно забарвленим». Цей термін – «емоційно забарвлені об'єкти» – не є суто мистецтвознавчим. Емоційне забарвлення завжди виражає ставлення до певного об'єкта дійсності,

а емоційно забарвлені об'єкти привертають увагу підсвідомо та викликають позитивну або негативну реакцію.

Для молодшого школяра «емоційно забарвленими» можуть бути ті об'єкти та явища, які входять до сфери його особистого життєвого досвіду. І це не обов'язково повинні бути події та предмети, які викликають позитивні емоції. Об'єкт для творчості може мати й негативне емоційне забарвлення (наприклад, «Замок злого чарівника»).

Однак у виборі об'єктів та явищ для зображення молодшими школярами слід урахувувати той факт, що для різних людей існують певні відмінності в сприйнятті емоційно значущих подій. Для молодших школярів однаково емоційно забарвленими явищами можуть бути: емоційно значущі ситуації (улюблені свята, канікули), емоційно значимі відносини (гра, дружба), емоційно значущі предмети і об'єкти (іграшки, сім'я, домашні улюбленці).

3. «Асоціативний метод». Вікові можливості учнів молодшого шкільного віку, а також непрофесійний характер навчання мистецтва в початковій школі вимагають певних спрощень у змісті та трактуванні композиційних термінів та правил для опанування молодшими школярами. Цьому може сприяти «метод асоціацій».

Прикладом використання асоціацій на уроці, завданням якого є оволодіння молодшими школярами композиційними прийомами, може бути введення ігрових ситуацій та рухливих вправ відповідного змісту. Таку спрямованість має, наприклад, гра, в якій ведучий (учитель) пропонує учневі витягнути картку з написаним на ньому словом, яке є ключовим для відтворення певного композиційного правила. Наприклад, прийом виділення домінанти розміром або кольором у композиції може описувати слово-асоціація «головний». Набори карток для опанування учнями цього композиційного правила відповідно мають назву «Головний».

Учитель демонструє низку зображень, а учень має обрати ті з них, у яких наявний об'єкт, який відповідає характеристиці «головний». Для цієї гри лише одна картка з усіх має містити домінантний об'єкт, виділений розміром, і одна

з домінантою, визначеною кольором. (Примітка: домінанта в образотворчому мистецтві – найголовніший об'єкт композиції). Далі право вибрати картку з асоціативним до певного композиційного правила словом надається наступному учневі.

Подані ілюстрації та світлини можуть бути прикладом асоціативних карток для опанування учнями прийомів виділення домінанти в живопису та графіці за допомогою розміру (мал. 1, 2, 3, 4) або кольору (мал. 5, 6).

На малюнках 1 (а, б) та 2 (а, б) представлені варіанти асоціативних карток з назвою «Головний», завданням учнів є вибір з групи однорідних карток (за кольором, формами, їх розташуванням) такої, у якій наявний головний об'єкт, виділений розміром. Картки побудовані на основі формальної композиції, яка є

дуже інформативною та зручною для демонстрації певних композиційних правил. (Примітка: формальна композиція, на відміну від сюжетної, є абстрактним, безпредметним твором мистецтва, що розкриває тему за допомогою специфічних виражальних засобів – ліній, штрихів, плям, площин, геометричних фігур тощо). Такі формальні композиції можна запропонувати учням створювати самостійно з низки геометричних фігур різного розміру та кольору, заздалегідь зроблених учителем з картону, на кольоровому фоні. Найдоцільнішою технікою для таких завдань є аплікація, оскільки ця техніка більш динамічна та дозволяє дитині створити низку композицій і свідомо вибрати ту з них, яка є найбільш вдалою.

Для асоціативних карток «Головний» можна використовувати не тільки фор-

а

б

а

б

Мал. 1, 2. Виділення домінанти розміром у формальній композиції: а – домінанта наявна, б – домінанта відсутня

а

б

Мал. 3. Кость Лавро. Ілюстрації до твору М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». Виділення домінанти розміром: а – домінанта наявна, б – домінанта, виділена розміром, відсутня

або художні фотографії, слід звернути увагу дітей на те, як саме митець позначив найголовніше у своєму творі, які для цього були використані кольори, форми, пропорційні співвідношення об'єктів.

Одним із варіантів асоціативних карток, зміст яких спрямований на засвоєння композиційних прийомів відтворення головного, може бути завдання на встановлення відповідностей композиції та назви. Так, учитель демонструє молодшим школярам декілька композицій, поєднаних спільним об'єктом зображення, та декілька слів чи словосполучень, якими можна назвати запропоновані твори. Учні мають встановити відповідність назви певному зображенню та обґрунтувати свій вибір.

Прикладом може бути набір візуальних матеріалів із зображенням kota як спільного об'єкта всіх карток та декіль-

а

а

б

б

Мал. 4. Виділення домінанти розміром у фотографії: а – домінанта наявна, б – домінанта відсутня

мальні зображення, а й твори відомих художників, фото, в яких чітко простежується композиційне правило виділення домінанти розміром.

У процесі демонстрації карток, у яких використані твори відомих художників

а

б

Мал. 5. Виділенням домінанти кольором у формальній композиції: а – домінанта наявна, б – домінанта відсутня

а

б

Мал. 7. Владислав Єрко. Ілюстрації до твору Г.-К. Андерсена «Снігова королева». Виділення домінанти кольором: а – домінанта наявна, б – домінанта відсутня

ка назв: «Гостинний котик», «Казковий світ», «Зимовий вечір» (мал. 9 – а, б, в).

У процесі демонстрації карток, у яких використані твори відомих художників або художні фотографії, слід звернути увагу дітей на те, як саме митець позначив найголовніше у своєму творі, які для цього були використані кольори, форми, пропорційні співвідношення об'єктів.

Одним із варіантів асоціативних карток, зміст яких спрямований на засвоєння композиційних прийомів відтворення головного, може бути завдання на встановлення відповідностей композиції та назви. Так, учитель демонструє молодшим школярам декілька композицій, поєднаних спільним об'єктом зображення, та декілька слів чи словосполучень, якими можна назвати запропоновані твори. Учні мають встановити відповідність назви певному зображенню та обґрунтувати свій вибір.

Прикладом може бути набір візуальних матеріалів із зображенням kota як спільного об'єкта всіх карток та декілька назв: «Гостинний котик», «Казковий світ», «Зимовий вечір» (мал. 9 – а, б, в).

Коли відповідність назв певним творам буде встановлена та колективно обговорено саме такий вибір, треба зосередити увагу молодших школярів на тому, що один і той же об'єкт у композиції може відігравати роль головного й бути лише елементом сюжетного чи образного змісту твору. Обов'язковим акцентом бесіди має бути обговорення тих композиційних прийомів, які вико-

а

б

Мал. 8. Виділення домінанти за допомогою кольору у фотографії: а – домінанта наявна, б – домінанта відсутня

а

б

в

Мал. 9. Приклад асоціативних карток із спільним об'єктом зображення на встановлення відповідності сюжету та назви:

- зображення kota як головного персонажа твору (Дар'я Герасимова. Ілюстрація);
- зображення kota як елемента сюжетного змісту твору (Дар'я Герасимова. Ілюстрація);
- зображення kota як елемента образного змісту твору (Надія Ілляна. «Зимовий вечір»)

ристав художник під час виконання конкретного завдання в кожному творі.

Асоціативний метод для більш ефективного усвідомлення способу відтворення глибини простору за допомогою «методу загороджування» може реалізовуватися у формі рухливих ігор для фізкультхвилинки. Вчитель пропонує двом учням продемонструвати іншим, що той, хто стоїть попереду, буде більше або менше затуляти тих, хто стоїть позаду. Тут доцільно буде невимушено ввести такі терміни, як: «на першому плані» (тобто, той, хто стоїть попереду) та на «другому плані» (той, хто стоїть позаду).

4. «Метод позитивної оцінки». На уроках художньо-естетичної діяльності в початковій школі слід урахувати таку вікову особливість молодших школярів, як психологічна залежність від оцінки дорослого.

Для запобігання ситуацій, в яких учень може сприйняти зауваження до роботи як особисту образу, вчителю необхідно дотримуватися низки правил при вербальному оцінюванні творчих доробків дитини:

- допускається обговорення лише **позитивних** аспектів дитячого малюнка, в якому неприпустимими є особистісні оцінки будь-якої емоційної забарвленості;
- ніколи не оцінювати малюнок молодшого школяра в порівнянні з роботами інших дітей;
- для активізації процесу засвоєння композиційних правил перш за все акцентувати увагу дітей на **вдалих** творчих аспектах малюнка: виборі положення формату та розміру малюнка; розташуванні зображення на аркуші, відтворенні пропорційних співвідношень предметів; використання елементів образотворчої мови для відтворення певного настрою;
- заохочувати самостійність творчого процесу учня. Недоцільними є такі види «творчості» в початковій школі, як змальовування зі зразка чи зафарбовування готових контурних зображень, результатом яких є лише набуття вміння акуратно зафарбовувати контур, що аж ніяк не є творчим процесом, спрямованим на розвиток молодшого школяра.

Таким чином, зазначені методи: «метод входження в образ», «емоційний метод», «асоціативний метод», «метод позитивної оцінки» утворюють комплекс, розроблений із урахуванням вікових особливостей молодших школярів, хоча ним не вичерпується все розмаїття прийомів навчання композиції учнів початкової школи. **Перспективним** вбачається продовження розробки методів опанування молодшими школярами інших засобів образотворчого мистецтва, що відіграють значну роль у дитячій художній творчості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – Москва : Прогресс, 1974. – 392 с.
2. Блонский П. П. Психология младшего школьника: избранные психологические труды / П. П. Блонский. – Воронеж : МОДЭК, 2006. – 632 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с.
4. Малицька О. В. Образотворче мистецтво з методикою навчання : навч.-мет. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закладів напрямів підготовки 6.010102 Початкова освіта] / О. В. Малицька. – Бердянськ : БДПУ, 2016. – 346 с.
5. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі / О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок». – 256 с.
6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – Київ : Освіта України, 2008. – 274 с.

REFERENCES

1. Arnkheim, R. (1974). *Iskusstvo i vizualnoe vospriiatie* [Art and visual perception]. Moscow: Progress.
2. Blonskii, P. P. 2006. *Psikhologiya mladshogo shkolnika* [Psychology of a primary student]. Voronezh: MODEK.
3. Izard, K. E. (1999). *Psikhologiya emotsii* [Psychology of emotions]. St. Petersburg: Izdatelstvo «Piter».
4. Malitska, O. V. 2016. *Obrazotvorche mystetstvo z metodykoyu navchannya* [Fine art with teaching methods]. Bardiensk: BDPU.
5. Masol, L. M., Haidamaka, O. V., Bielkina, E. V., Kalinichenko, O. V., & Rudenko, I.V. (2006). *Metodyka navchannya mystetstva u pochatkoviy shkoli* [Methods of teaching art in the elementary school]. Kharkiv: Vesta: Vidavnitstvo «Ranok».
6. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva* [Pedagogy of art]. Kyiv: Osvita Ukrainy.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2017 р.